

М. ПАНДЕВСКИ

НА ГОДИШНИНАТА ОД УБИСТВОТО НА ЈАНЕ САНДАНСКИ

ПРЕД ПЕДЕСЕТ И ЧЕТИРИ ГОДИНИ, на 2 април 1915 година, загина покосен од непријателски рафал Јане Сандански, еден од творците и столбовите на македонската национална револуција. Пред повеќе половина век, платени убијци на бугарскиот двор го лишија и него од најдрагоценото — од живот, исто онака како што тоа подоцна ќе го сторат со Ѓорче Петров, Димо Хаџи Димов, Арсени Јовков, Иван Илиев и со плејада други македонски синови.

Временскиот интервал од педесет и четири години, колку и да изгледа долг, за битието на еден народ е доста краток. Па, затоа и на современите македонски и југословенски генерации, идеалите и борбите на Илинден, а повеќе од нив: творците и носителите нивни им се разбирливи и блиски; тие се нивно блиско историско наследство. Штом е така, и денес несомнено интересирање претставува да се одговори на прашањето во што се состои ова наше позитивно историско наследство, која е духовната врска меѓу одминатите, но нам блиски и денешните генерации и што носи во себе современото наше национално битие од творците на Илинден и илинденската епоха, на кои им припаѓаше и Јане Сандански. Врвицата на историскиот развој во животот на македонскиот народ, следејќи го својот сопствен, траен и нагорен ѓд, неизбришливо ги вткала во себе епохата на масовните ослободителни раздвижувања и имињата на нивните инспиратори и организатори. И пак би повториле: тоа е епохата, во почетокот на нашиов век, на нашиот прв Илинден. (Јане Сандански, поправо, откако во движењето се наложил како зрела раководна личност, повеќе му припаѓа на времето по 1903, но и во ова време македонскиот народ живееше со основните стремежи на Илинден.)

Одовде и нашето денешно мисловно враќање кон онаа епоха и луѓе никако не значи задоволување на најобична љубопитност, туку барање и потврдување на самите себеси, на своето сегашно национално и општествено битие во сферата на сопственото минато и во неговите големи градители. Ако вака се постават овие проблеми, ни станува разбирливо зошто ова наше враќање е свртено, во прв ред, кон оние наши изминати манифестации и нив-

ните творци кои, како наследство, ни се блиски, ги чувствуваме неотуѓиво свои и ги носиме во себе. Па затоа, не само како Македонци и Југословени, туку и како граѓани и актери на овој, наш XX век, не можеме да се одушевуваме од знамињата на разни хан-Испериховци, како што тоа го бараат од својата младина нашите источни соседи, зашто овие знамиња претставуваа знамиња на некогашни номадски завојувачи.

Но, исто така, и многумина од Јаневите современици, кои својата енергија и осведочен талент ги впрегнаа во служба на бугарските и други балкански мрачни сили, си ја навлекоа омразата на сопствените современици и на потомците, а со тоа го фрлија и споменот за себе на заборавот на времето. Затоа, тешко ќе се најде денес сериозен автор што да го извлече од заборавот, на пример, Крапчев, кој во свое време беше блескав публицист, но клеветник Јанев и слуга Фердинандов. Тоа што Д. Крапчев и стотици други како него своето битие го определија како Бугари, може и да се објасни, но фактот дека тие станаа знаменосци на една завојувачка, контрареволуционерна и мегаломанска политика спрема Македонија и на Балканот, знаменосци на безброј походи против македонската револуција; дека своето животно осмислување го наоѓаа во служењето на најмрачните бугарски и балкански сили, подоцнежните македонски, и не само македонски, генерации, не им го простија. Па затоа Д. Крапчевци и на нив сличните, во последниве дваесетина години, останаа „пасторчиња“ на историјата: македонската историографија не смогнала поопширно да го проицира нивното место во историјата, а од бугарската, иако со тешко срце, мораа да бидат отфрлени како туѓи макар што се, во прв ред, нејзини. И, отфрлајќи ги нив, на современата бугарска историографија и публицистика, решени да го следат одамна трасираниот пат на присвојување на сè што е македонско, не им преостана ништо друго освен да посегнат врз Миладиновци, Гоце, Јане итн.

А какво е свесното животно и национално определување на смислата на човековото постоење за Јане Сандански? Тесно поврзан со одговорот на ова прашање, ќе биде и одговорот на прашањето: што денес ние носиме во себе од духовниот свет, од животното осмислување и од смелите дела на Јане. (Притоа, ние би биле крајно претенциозни кога би тврделе дека, засега и во рамките на еден јубилеен напис, можеме, во таа смисла, да кажеме сè, или дури приближно сè.)

За Сандански животот значеше непрестајна борба, изразена во неговата максима: „Да се живее — тоа значи да се бори: робот за слобода, а слободниот — за усовршување.“ И не е случајно што овде првото место им припаѓа на национално поробените, меѓу нив, а на прво место, на Македонците, зашто и самиот Јане, како што забележува неговиот земјак Антон Попов, беше „излачен на право од народните гради, израснат во борбата со една најсвирепа

тиранија, прекален во страдања и го совлада до совршенство искуството да се разбира со својот народ.“

Притоа, Јане не очекуваше за себе лични облаги; за него учеството во македонската револуција не значеше собирање поени за да се добие повисока државна служба во некоја соседна столицина. Македонија за него не претставуваше поприште за лично општествено издигање. Своето учество во неа тој го сфаќаше како бескорисно служење на интересите на својот народ, а дали ослободувањето ќе дојдеше во негово време или не, за него тоа и не беше најзначајното. „Јас не очекувам скорешно ослободување на Македонија, беше изјавил тој. Тоа може дури и да не дојде додека сум жив, но јас сакам да го организирам и да го зачувам народот и, ако во тоа успеам, тој ќе ја извојува својата слобода.“ Впрочем, Јане, како и секој друг професионален револуционер, не можеше да предвиди уште колку време ќе ја носи цела сопствената глава, кога знаеше колку околу неа ревносно се отимаа две други, коронувани глави: султанот Абдул Хамид II и кнезот Фердинанд I.

Личната повест забележала безброј факти, исказани со зборови и потврдени низ дела, кои непобитно го посведочуваат големиот патриотизам на Сандански. Тој, можеби најеклатантно е изразен во еден Апел од октомври 1908 година, потпишан од него и од неговите соборци, и упатен до оние македонски револуционери кои ги опфатила расположбата на дезорганизација. Во Апелот, во заклучокот, се вели:

„Другари,

Ние зборуваме да му се стави крст на минатото. Потребна е една исправка: не крст во однос на нас. Нас нека продолжат да не исмеваат ... Нешто повеќе: нека не убиваат. Готови сме и сега, како и досега. да умреме на своите позиции. Готови сме дури да умираме по неколкупати редум, ако е тоа можно. (Подвл. М. П.)

Ние бараме да му се стави крст на досега владеачкото разбирање во некои средини, дека делото на Македонците може да се усогласи со интересот на бугарскиот монархизам.

Обидете се да го усогласите!

Ние сме на своите места!“

И, за да не остане двоумење, интересите на кој балкански народ ги бранеше толку бестрашно и каков патриотизам гореше во градите на Сандански, да го цитираме пак самиот него:

„Ние треба да работиме за будење на сознанието кај (македонските) маси дека се тие самостоен народ, дека имаат право на слободен живот и дека треба да се борат за извојување на својата слобода, без да се потпираат на туѓа помош, зашто оние што би дошле да ги ослободуваат ќе дојдат, всушност, да ги поробат.“

Според тоа, ако длабокиот и најчист македонски патриотизам е основниот двигател во животот на Сандански, неговата борба за чистотата, за самостојноста, и независноста на македонската револуција е неговата идеја-водителка, неговото основно кредо.

А од каде извираше ова негово кредо? — Во прв ред, од длабокото Јанево сознание, од докрај реалното согледување на меѓународните услови во кои се одвиваше македонското ослободително движење. Заобиколен од соседните монархии, кои се експонираа како завојувачи со неограничени апетити во однос на неговата татковина, без реална поддршка од Европа, во едно време кога балканскиот и европскиот империјализам победнички чекореше, за Сандански беше најважно да се пробудат и активираат македонските народни маси; да се организираат; да им се предочат сопствените национални интереси; да им се вдахне самоувереност, зашто, иако релативно слаби, тие единствено можеа да го доведат до спасоносниот брег. Секоја надеж на помош однадвор, секое врзување со официјални фактори — за него беше кобно и неприфатливо. И, во таа насока — поврзување и сојузување со младотурците, со Албанците и со Ерменците ќе биде не само пожелно, туку и барано, зошто и тие беа внатрешни, прогресивни сили на Турција, додека поврзувањето со бугарскиот монархизам беше категорички отфрлено. По својата меѓународна положба, македонското ослободително движење тогаш се наоѓаше во ситуација слична на онаа во која се најдоа многу колонијално поробени народи, кои, пред наши очи, ја извојуваа својата слобода. И Ѓорче Петров го согледуваше овој факт, па подоцна, во 1919, дури ја споредуваше положбата на македонскиот, со онаа на африканските поробени народи.

Па и денес самостојноста и независноста на прогресивните движења во светот не ли се императив на нашето време?

Македонското револуционерно-ослободително движење, предводено во последните две децении (пред 1915) од Сандански, значеше и прв, неизбежен чекор кон национално-политичкото доконституирање на македонскиот народ во одделна држава, која долго време беше именувана со терминот автономија. Автономијата беше и најважната, јавно формулирана и сред народот, широко пропагирана цел на движењето. Идната македонска држава поконкретно се сфаќаше доста различно, но најчесто како: автономија под врховната власт на султанот; самостојна држава во составот на идната балканска федерација, или — самоуправна област во реформирана, уставна Турција. Јане особено по победата на хуриетот во 1908 г. беше доследен поборник на заедничкиот живот со другите народи во Турција, но под услов да се добие обласната самоуправа на Македонија. Реалноста, трезвеноста и далекувидноста и тука превладуваа: не се бараше одеднаш полна државна самостојност, не само од тактички причини, туку и поради

агресивноста на соседите, за кои една автономна Македонија, со доста измешано население (етнички и пропагандно-политички) можеше да биде разбиена и проголтана. Тоа, особено додека да успее таа да се стабилизира. Стануваше сè поочигледно, дека за одржување на извојуваното и на етничкотериторијална целост, се потребни, не само внатрешно единство, внатрешни и надворешни сојузници, туку и меѓународно-правни акти, кои да го санкционираат она што би било извојувано. Границите на Турција, сега еднакво им беа потребни и на Македонците. Токму затоа, Сандански, и при најтешки услови за живеење, што му ги создадоа младотурските власти, и сè до избувнувањето на Балканската војна, остана лојален граѓанин на Турција, живеејќи доста повлечено (во 1911 и 1912) во Мелник.

Македонското ослободително движење и Сандански, како еден од неговите најеминентни раководители, доследно се бореа за тоа да се најдат сочувственици, помагачи и соборци во средината и на демократските општествени сили кај соседните народи; да се придобие нивното прогресивно општествено мислење. За да се одбијат клеветите од противникот, Сандански во еден момент званично изјавил: „Ние не ја мразиме Бугарија и бугарскиот народ. Но, ние му се спротивставуваме на бугарскиот империјализам.“ Сандански тоа го докажа и на дело. Со него со години соработуваа и иста судбина поделија десетина македонски револуционери што израснаа во средината на бугарскиот народ и дојдоа од Бугарија, и кои, борејќи се за Македонија, му ги отвораа вистинските перспективи и на сопствениот народ на Балканот.

Во периодот по Илинденското востание, и не без учество на Сандански, Македонската револуционерна организација направи сериозни обиди за поврзување со некои прогресивни средини и во Србија, од кои исто така се очекуваше помош и поддршка.

А знајно е дека најлуцидните балкански умови (Светозар Марковиќ, Христо Ботев и др.) светлата перспектива на сопствените народи ја здогледуваа во идната федерација на рамноправни народи. Сандански, Димитар Влахов и други, пак, беа најеминентните македонски федералисти.

Меѓутоа, историскиот процес на Балканот тогаш не појде по овој, за Македонците судбоносен, и затоа мошне пожелен правец. Во Турција, наскоро по Младотурската револуција, беше реставриран системот на најгруба експлоатација и на терор, факт што многу ги овозможи војните од 1912 до 1918 година. А со нив дојде и тројната поделба на Македонија, но Сандански и со овој насилнички чин не можеше да се согласи. Во пролетта 1915, додека Србија ги одбиваше австриските дивизии на Цер и Колубара, Јане Сандански, заедно со големиот бугарски народен трибун Александар Стамболиски, правеше планови за насилно детронирање на Фердинанд Кобуршки, за воведување републикански режим во

Бугарија, со цел да се спречи новата катастрофа, Првата светска војна на Балканот, а заедно со тоа — и повторното распарчување и страдање и на македонскиот народ. Тој јасно ја согледуваше судбинската поврзаност на македонскиот, со овие, нему блиски и со другите балкански народи. Затоа, во овие денови од 1915, и подмолно беше убиен во неговиот роден Пирин.

Очигледно е дека Јане Сандански постепено, но сигурно се наложуваше, не само како првокласна македонска национална фигура, туку и како важна јужнословенска и балканска величина.

Во текот на повеќе од две децении, Сандански се истакна и како голем стратег на македонската револуција. И тој, како пред него Гоце Делчев, согледуваше дека македонското ослободително движење, не ќе може наскоро и бргу да ги совлада многубројните и разнобојни македонски непријатели, кои фрлаа лакоми погледи на Македонија; не ќе може да ја достигне поставената цел. Затоа, тој се залагаше на една страна да ги зачува македонските револуционерни кадри, да не дозволи да изгинат во нерамната борба или да се одродат и дегенерираат, а на друга — да ги разбуди, активира, организира и оспособи народните маси за долготрајна и самостојна борба.

„Јас не очекувам скорешно ослободување на Македонија, беше рекол Сандански, но се борам да ги одбранам и организирам народните маси, и ако во тоа успеам, тие и без мене ќе ја извојуваат својата слобода.“

Во таа смисла, проицирајќи ги за еден подолг период идните ослободителни напори, тој се спротивстави и на решението за општо и масовно востание во 1903 година, кое нужно бараше многу жртви, а не ветуваше успешен исход.

Одбраната и зачувувањето на сопствените сили, Сандански го сврзуваше и со борбата за одбивање на надворешните посегања врз ослободителното движење. За него императив на времето беше да ѝ парира на непријателската, врховистичка пропаганда во Македонија. Сандански беше безмилосен и спрема сите надворешни агентури што систематски се создаваа во македонското ослободително движење. Тој дваесет години војуваше, со меч и со збор, против четите на бугарските врховисти, без обзир дали тие беа составени од бугарски или од македонски отпадни елементи, кои постојано, а на моменти и масовно, навлегуваа во реоните на Серскиот револуционерен округ. Па затоа, и толку потрагичен е фактот дека токму овие реони од Македонија, кои дадоа безброј жртви во борбата против врховизмот, по балканските војни попаднаа под власта на бугарската империјалистичка буржоазија. А највидната нивна македонска жртва, несомнено беше самиот Сандански.